

DEÁK ÁGNES

„AZ ALATTOMOS ELLENFORRADALMI ELLENÁLLÁS SZÜRKE EMINENCIÁSA”? SZÓGYÉNY LÁSZLÓ 1848 ŐSZÉN

1853 februárjában Ferenc József császár elrendelte a titkos tanácsosi címmel rendelkezők rendőrségi „átvilágítását”, elsősorban arra kellett kiterjednie a vizsgálatnak, hogy az uralkodó ház iránti lojalitásuk kiállta-e az idők próbáját. Meglepőnek találhatjuk ezt, hiszen a titkos tanácsosi címmel magasrangú császári, királyi hivatalnokokat ruháztak fel az uralkodók. Történetünk főhőse, Szógyény László egykori magyar alkancellár emlékirataiban maga is leírja, hogy Ferenc József Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök halála után 1852-ben a miniszterek és tanácsadó testülete, a birodalmi tanács közös ülésén szükségesnek látta kinyilvánítani, hogy tudomására jutott, „többen loyális és dinasztikus érzelmek köpenye alatt, a kormányrendszer ellen minden lehető alkalommal kikelnek s annak üdvös céljai elé akadályokat gördítenek. Ezek ismereteselek előtte s eljárásuk általa határozottan rosszatartván, az álarcz, mely alatt bűnös, partikuláris célok utáni törekvés rejlik, róluk le fog rántatni s ő tudni fogja az ily veszélyes terveket császári hatalmával fékezni és elnyomni.”¹ Szógyény ugyan mindezt Alexander Bach belügyminiszternek a magyar konzervatív arisztokraták iránti gyűlöletével magyarázza, de az ifjú uralkodótól egyáltalán nem állt távol alattvalóinak – nem kivéve a loyális társadalmi–politikai elit tagjait sem – szigorú szemmel tartása.

Az ugyanabban az évben megalakult Legfelsőbb Rendőri Hivatalban egyébként is szisztematikus információgyűjtés folyt az állampolgárokról. 1853 februárjában azonban a hivatal vezetője, Johann Kempen von Fichtenstamm báró altábornagy külön is felszólította Alexander Bach belügyminisztert, a tartományok helytartóit, valamint a bécsi rendőrigazgatót, hogy küldjenek információkat a titkos tanácsosokról.² A magyarországi katonai és polgári kormányzóság, élén Albrecht főherceggel láthatóan a katonai kerületi parancsnokságokat mozgósította ebben a meglehetősen kényes ügyben. Kempen a kapott információkat Friedrich Egon von Fürstenberg

¹ Idős Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai. 2. köt. Kiadja fia. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1917. 64.

² Kempen levélfogalmazványa a tartományi helytartókhoz, a bécsi rendőrigazgatóhoz és Bachhoz, Bécs, 1853. febr. 11. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Außern, Informationsbüro (=HHStA IB), BM Akten 449/1853.

gróf udvari marsallnak³ továbbította. Május 5-én például a pesti katonai kerületi parancsnokság jelentését, s ehhez mellékelte egy magyar nyelvű levélmásolatot, amely, mint írta, „bizalmas úton” – azaz valamely konfidens, ügynök útján – jutott a parancsnokság birtokába. A levél 1848 novemberében íródott, írója Szógyény László, címzettje pedig Kendelényi Ferenc volt.⁴ Négy nappal később Fürstenberg arról értesítette Kempen, hogy mivel az udvari marsalli hivatalban senki sincs, aki tudna magyarul, kéri a levél német nyelvű fordítását, amit Kempen május 15-én teljesített.⁵

A levél írója nem volt ismeretlen személy egyikük előtt sem, hiszen Szógyény akkor már évek óta a már említett birodalmi tanács tanácsosa volt. Hivatali pályafutását Pest megyében kezdte, majd az 1832–1836-os országgyűlés alatt kancelláriai udvari titkár. 1836–1838 között személynöki, majd nádori ítélőmester. 1840–1844 között udvari tanácsos és a kancellária referendáriusa, az 1843–1844-es országgyűlés alatt a testületen belül országgyűlési előadó. 1844–1846 között a helytartótanács alelnöke, a tanulmányi bizottság elnöke. 1846-tól magyar királyi udvari alkancellár Apponyi György gróf kancellár mellett. Ebbeli minőségében – mivel Apponyi 1848. március 18-án lemondott – döntő szerepe volt 1848 márciusában–április elején az áprilisi törvényekről az udvarnál folyó tárgyalásokban. Ezt követően csak 1849 elején tűnt fel újra a nagypolitika színpadán, amikor a Magyarországot megszálló császári csapatok élén álló Alfred zu Windischgrätz herceg őt kérte fel az ideiglenes magyarországi polgári közigazgatás vezetésére, mint olyan személyt, aki addig tanúsított „rendkívüli buzgalma”, „elévülhetetlen érdemei” és „rendíthetetlen hűsége” folytán arra érdemes személy.⁶

³ Friedrich Egon von Fürstenberg (1774–1856), 1852-től töltötte be az udvartartáson belül az „Oberhofmarschall” posztját.

⁴ Kempen levélfogalmazványa Fürstenberg grófhhoz, Bécs, 1853. máj. 5. Uo. Kendelényi Ferenc (1813–1885) 1848 előtt tiszteletdíjas titkár a magyar kancellárián, 1848 májusától az Igazságügyi Minisztérium titkára, követte a kormányt Debrecenbe 1849 elején, júniusban segédtanácsos. 1860 novemberében ismét titkárrá nevezte ki az uralkodó az újra felállított kancellárián, de 1861. július végén Vay Miklós báró kancellárral és Szógyény alkancellárral együtt ő is lemondott posztjáról. 1862 októberében a királyi ítélő táblán igazgató segéd lett, a kúriai levéltár aligazgatója. 1879-től országos allelvéltárnok a Magyar Országos Levéltárban. Vö. F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 544.; Thallóczy Lajos: Kendelényi Ferenc s a m. kir. Curia régi levéltárnoka. H.n., é.n. [1885]

⁵ Fürstenberg gróf levele Kempenhez, Bécs, 1853. máj. 9. és Kempen levélfogalmazványa Fürstenberghez, Bécs, 1853. máj. 15. HHStA, IB BM 449/1853.

⁶ Windischgrätz kinevező irata, Buda, 1849. jan. 19., Szógyény javaslata az ideiglenes központi igazgatás szervezetére, Buda, 1849. jan. 30. In: Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. Függelék 161–162., 171–184. és A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Összegyűjtötte és szerkesztette Andics Erzsébet. 2. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 373., 418–423.

Szógyény részvételét az áprilisi törvények születésében részletesen bemutatja Károlyi Árpád, a következőképp jellemzi őt: „...nyugodt, józanítéletű, jót akaró, reformokra hajló, igaz magyar szívű alkancellár”, akkor negyvenkét éves, aki Jósika Samu báróval, volt erdélyi kancellárral együtt képviselte „az öreg tanácsosok közt a fiatalabb, az élet delén álló elemet”.⁷

Andics Erzsébet viszont igen sötét színekkel festi őt, mint „az alattomos ellenforradalmi ellenállás «szürke eminenciásá»”-t, elsősorban a Josip Jelačić báró horvát bánná, egyidőben vezérőrnaggyá és titkos tanácsossá váló kinevezésében játszott szerepét írva terhére.⁸ Munkájában nem jut központi szerep Szógyénynek, de véleménye szerint 1848 őszétől kezdve ő is a konzervatív „agytröszt” tevékeny tagja volt Desseffy Emil gróf, Apponyi, Szécsen Antal gróf, Jósika báró, Barkóczy János gróf és Andrassy György gróf társaságában. Programjukat Desseffy és Szécsen ebben az időben született memorandumaival és a bécsi kormányzathoz közel álló férfiakhoz írt leveleivel jellemzi: kíméletlen leszámolás a magyar forradalmi átalakulás politikus és katona vezetőivel, ostromállapot hirdetése, katonai diktatúra.⁹ Szógyény véleményét illetően Andicsnak ugyan nem álltak rendelkezésére források, de mivel Desseffy és Szécsen írásaiban már megfogalmazódott a javaslat, hogy a majdani megszálló császári haderő parancsnokai mellé polgári biztosokat kell kinevezni, s Szógyény 1849. január végén efféle szerepet vállal Windischgrätz mellett, bizonyítottan tekintette, hogy ő is osztotta ekkoriban konzervatív elvtársai nézeteit.

Szógyény már említett emlékiratában természetesen tárgyalja, ha nem is részletesen, 1848 hónapjait is. Kéziratát 1864 őszén zárta le, a szöveg egyes pontjain azonban a megfogalmazás azt sugallja, hogy papírra vetésére alapvetően nem abban az évtizedben, hanem az események után nem sokkal kerülhetett sor valamilyen formában; ha nem is vezetett Szógyény naplót, de időről-időre készült feljegyzésekből gyúrta össze utólag visszaemlékezéseit.

Eszerint Szógyény az áprilisi törvények uralkodói elfogadása után elhagyta Bécsot, s Fejér megyei csóri birtokára vonult vissza, „a magánélet csendes nyugalomába” tért. A megyében vállalt kisebb tisztségeket, a sajtóvétségek elbírálására hivatott esküdtszék tagjai közé, majd a helyi nemzetőri csapat vezetőjévé választották mint „exczellenciás kapitány úr”-at.¹⁰ Mint hangsúlyozza, e nyugalom „épen nem szín-

⁷ Dr. Károlyi Árpád: Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1936. 20. Vö. még F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok, 24–25.

⁸ Andics Erzsébet: Bevezetés. In: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. Összegyűjtötte és szerkesztette Andics Erzsébet. 1. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 28., 35.

⁹ A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1. köt. 71–72.

¹⁰ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 1. köt. Kiadták fiai. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 1903. 90.

lelt, de a körülmények hatalmának rideg fölfogásából s a teljesített polgári kötelesség nyugodt öntudatából folyó természetes őszinte hangulata” volt.¹¹ Nem állítja, hogy minden tekintetben lelkes támogatója volt a nagy átalakulásnak, de hangsúlyozza, hogy elfogadta azt: „...bár távol a világ zajától, figyelemmel kísérve a történőket, melyeket bona fide, sine ira et studio elfogadtam, sőt becsületos és ildomos felhasználásuk mellett, kedvező eredményüket sem tartottam lehetetlennek, aggodalommal és mély búval kell szemlélnem az események túlrohanó árját, mely az általunk egykor szorgalmasan művelt, egyengetett és termékenyített talajt veszélyt hozó hullámaival elborítani fenyegeti.”¹² Sorai arról tanúskodnak, nem jellemezte őt az a kérlelhetetlen ellenséges indulat és eltökéltség, ami áthatotta például Dessewffy Emilnek a bécsi kormányzat vezetőihez eljuttatott iratait 1848 őszétől. Nyilvánvalóan távol állt tőle a közjogi radikális program, ahogy a mindent újraalkotni akaró forradalmi hevület is, ugyanakkor ő is azon félreálló egykori aktív konzervatív politikusok közé tartozott, akik dilemmáit igen plasztikusan fejtegeti a szintén Fejér megyei konzervatív Fiáth Ferenc, Szőgyény egykori hivatalnoktársa a helytartótanácsban: el kellett ismernie – írja –, hogy az 1848. áprilisi törvények alakilag kifogástalanok, ezért a korona által megtartandók még akkor is, ha az uralkodó csakis a rendkívüli körülmények miatt szentesítette azokat; az uralkodónak joga van a hadsereg feletti rendelkezésre, de a horvátok mégis betolakodók, akik ellen indokolt, „természetes, sőt jogos” az ellenállás. Azután az októberi bécsi forradalom újra csak megrettentette őt, s helytelenítette, hogy a magyar csapatok átlépték a határt, mivel abban már nem jogos önvédelmet, hanem a forradalom jelét látta.¹³

Az a tény mindenesetre, hogy 1849 elejétől Szőgyény már egyértelműen elkötelezte magát a császári–királyi hatalom szolgálata mellett, szembehelyezkedve a magyar liberális politikai ellittel, úgy tűnhet, Andics álláspontját erősíti. Az 1848 december közepén megindult újabb katonai támadás, immáron Windischgrätz vezetésével január elején érte el Csórt. Szőgyény január 15-én vette Windischgrätz Budáról kelt levelét, melyben sürgős tanácskozáásra hívta. Szőgyény úgy nyilatkozik visszaemlékezésében, hogy ez igen kellemetlenül érintette, mivel informális csatornákon keresztül értesült arról, hogy a magyarországi főparancsnok, aki Szőgyényt a márciusi–áprilisi udvari konferenciákról ismerte, saját oldalán a civil ügyek vezetésével kívánja megbízni. „Míg egyrészt monarchikus és dinasztikus érzelmeim a

¹¹ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai I. köt. 89.

¹² Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai I. köt. 90.

¹³ B. Fiáth Ferenc: Életem és élményeim. 2. köt. Tettey Nándor és társa, Budapest, 1878. 113., 128–129.; hasonlóan árnyalt képet rajzolt a liberális Horváth Mihály történeti munkájában a félrevonuló „arisztokraták”-ról: „...kitérni akartak az átvonuló vihar elől, melynek szele már sűrű porfellegget hajtott fel a láthatárra. A nemzeti párttól s választott kormányától nyíltan elálltak ugyan ... de az udvari politikát sem javalták, mely jog és törvénytíprása által Kossuthot s vele a nemzet nagy többségét önvédelemre kényszeríti.” Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Puky Miklós, Genf, 1865. 13–14.

fejedelem melletti kész fellépést javasolták, másrészt sejtven, hogy felülről Magyarország irányában nemzet- és törvényellenes irányt szándékoznak követni, elveimmel s meggyőződésemmel való meghasonlástól tartottam” – írja ismét csak emlékiratában.¹⁴ Budán azután azt tapasztalta, hogy Windischgrätz és az oldalán helyet foglaló vezető katonák nézetei az ország jövőjét illetően „elég higgadtak és méltányosak”, s így három feltétel biztosítása mellett hajlandó volt elvállalni a neki szánt szerepet. A három feltétel a következő: az ország integritása tiszteletben tartatik; „az ország törvényes alkotmányos intézményei fel nem forgattatnak”; a magyar nemzetiség törvényes állása és hegemoniája elismertetik.¹⁵

Vajon hihetünk-e azonban Szógyény visszaemlékezésének? Az ország integritása lehetséges megsértése példaként csak a Szerb Vajdaság felállításának tervét említi, de tudjuk, hogy 1849 januárjában már Magyarországon is széles körben ismert volt – ha máshonnan nem, a konzervatív irányultságú Figyelmező című lapból –, hogy a Schwarzenberg vezette bécsi kormány az ország nemzetiségi alapú teljes közigazgatási felosztásának terveivel foglalkozott.¹⁶ A tervezetéseknak az vetett véget, hogy Windischgrätz herceg határozottan ellenezte az effajta terveket, s azok január végére lekerültek a minisztertanács napirendjéről. E tekintetben tehát Windischgrätz adhatott megnyugtató választ – s ne feledjük, akkoriban Windischgrätzet a birodalom megmentőjeként a legbefolyásosabb személyiségként tartották számon. Kevésbé világos a helyzet a második feltétellel kapcsolatban. Mindenekelőtt kérdéses az, hogy mit is érthetett Szógyény 1849 elején az ország „törvényes alkotmányos intézményei”-n. Az 1848-as törvényeket? Avagy éppen az azok előtt fennállott közjogi állapotokat? Inkább az utóbbi lehetett a helyzet, hiszen Windischgrätzről is tudhatjuk, hogy a keménykezű rendteremtés után inkább a közjogi restauráció, mint a tabula rasa reformpolitikájának híve volt. Bár, mint írja Szógyény, „a régi állapotoknak ... kinövéseit és visszaéléseit” megszüntetni akarta.¹⁷ A harmadik feltétel biztosításának szükségességével bizonyos fokig Windischgrätz is egyet érthetett, bár Szógyény sem hallgatja el emlékirataiban, hogy a német nyelv hivatali alkalmazását illetően akadtak nézeteltéréseik (bár azt állítja, Windischgrätz meggyőzhető volt), s tudjuk, hogy a főparancsnok által kiadott utasítások kifejezetten előírták a kinevezett királyi biztosok számára a magyar nyelv mellett a helyi nyelvek bevezetését a helyi–megyei igazgatásba.¹⁸

¹⁴ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 3.

¹⁵ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 5.

¹⁶ Töredék egy magyar norabilitás leveléből. Január 1. 1849. Figyelmező, 1849. jan. 26. 5. sz.; vö.: Sashegyi Oszkár: Magyarország beolvasztása az ausztriai császárságba. Levéltári Közlemények, 39. évf. (1968) 1. sz. 63–102.

¹⁷ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 5.

¹⁸ Utasítvány a császár kir. hadseregnek, és a cs. orosz segédcsapatoknak Magyarországon mellé rendelt cs. kir. biztosok részére. In: Gyűjteménye a Magyarországra kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak. 1. füzet. Buda, 1849. 93.

Január 20-án kezdte meg működését Szőgyény mint az országos ideiglenes polgári közigazgatás elnöke, bár voltak kétségei, hogy ebbeli minőségében önkéntelenül is előmozdíthatja „a netán szándékolt törvénytelenések”-et.¹⁹ Közvetlen munkatársaiként részben a Batthyány-kormány alatt szolgált minisztériumi vezető tisztviselőket választott. Az 1849. március 4-én proklamált birodalmi alkotmány lebbentette fel végérvényesen a leplet a birodalmi kormány és az új uralkodó politikai szándékairól. Ennek ellenére Szőgyény hivatalban maradt, ezt emlékirataiban úgy magyarázta, hogy Windischgrätz azzal nyugtatta, hogy „ez még nem az utolsó szó, melyet kimondtak”, s hogy személyes befolyását latba fogja vetni, hogy az az alkotmány Magyarországon ne kerüljön bevezetésre; másrészt konzervatív elvarátai is azzal bíztatták Bécsből, hogy a miniszterek is azt állítják, „a magyar alkotmányból még sok megmarad”, s ne mondjon le.²⁰ A korábban Apponyi György gróf által vezetett, magyar konzervatívokból álló bizottság programját, amely az 1848 előtti közjogi viszonyok módosított változatát propagálta, Szőgyény középútnak minősítette emlékirataiban „a régi magyar törvényes állapot és az osztrák miniszterek alkotta rendszer közt”, nem teljesen világos azonban, egyetértett-e azzal, emlékirataiban inkább csak tárgyyszerűen ismerteti javaslataikat, minden értékelés nélkül.²¹ Ugyanitt úgy nyilatkozik, tiszta lelkiismerettel tekint vissza erre az időszakra – nem említ azonban működésében olyan elemeket, melyek azt kedvezőtlenebb fénybe állítanák, mint például az iskolai tanárok közötti tisztogatásra vonatkozó javaslatát 1849. március közepén.²²

A saját maga által konstruált történet sebezhető pontja nyilvánvalóan az, hogy Windischgrätz leváltása után miért maradt hivatalban, hiszen a leváltás világosan jelezhetette: az eredeti három feltétel teljesítését „szavatoló” személy kegyvesztetté vált. Szőgyény azonban láthatóan még bizonytalan, az előre törő magyar csapatok elől Sopronba, majd Bécsújhelyre menekül közvetlen munkatársaival. Ebben szerepet játszhatott egyfajta inercia; másrészt érthetően tarthatott attól, hogy ha egyszerűen lemond és Fejér megyébe visszavonul, felelősségre vonást kockáztat a magyar kormány részéről. A lemondásra végül Julius von Haynau főparancsnoki kinevezésekor szánja el magát. Az Ausztriában tartózkodó magyar konzervatívok fő fészkébe, Badenbe utazik, júniusban családja is követi őt. Magyarországra majd csak október első napjaiban tér haza.

1850 elején a magyarországi közvélemény már arról vélt tudni, hogy Szőgyény is szerepelt a Bécsben létrehozott legfelsőbb törvényszék magyar osztálya vezetői posztjára esélyesek között; 1850 őszén viszont a helytartói tiszt lehetséges váromá-

¹⁹ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 6.

²⁰ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 11–12.

²¹ Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 13.

²² A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1. köt. 82., 3. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965. 45–51.

nyosai között suttogták a nevét, 1851 elején pedig a felállítandó birodalmi tanács tagjai között.²³ Emlékirataiban Szógyény nagyon határozottan elítéli a Schwarzenberg-kormány Magyarországon folytatott politikáját, s azt állította, véleményét több alkalommal is – például a konzervatívok 1850. évi emlékirata kapcsán – nyíltan kifejezésre juttatta a miniszterek előtt. Ezért is érte azután meglepetésként a sok híresztelés után igaznak bizonyult hír, hogy az uralkodó 1851 áprilisában felkérte a birodalmi tanácsbeli részvételre. Valójában nem teljesen tisztázott, hogyan is került szóba a személye, a birodalmi tanács elnöke, Karl Friedrich Kübeck v. Kübau báró első személyi javaslatai között még nem szerepelt.²⁴ Szógyény, mint írja, hosszas habozás után végül elfogadta a felkérést, mivel a visszautasítás politikai szempontból egyértelműen kedvezőtlen hatást váltott volna ki, a testület létrehozásához – mint írja – sokan (azonban leginkább csak a konzervatívok közül) némi politikai reményeket fűztek, s jó néhányan – köztük Deák Ferenc – tanácsára „hazafias kötelesség”-nek tekintette legalább megpróbálni, „nem lehetne-e az ország szomorú sorsán ezen úton segíteni s jobb és igazságosb tanácsoknak a felséghez utat törni”.²⁵

Szógyény pályafutásáról átfogó történelmi értékelés mindezt ideig nem született, tevékenysége egybefonódott a konzervatív politikai tábor történetével az 1830-as évek közepétől egészen 1861 nyaráig, de alakja mindig is háttérbe szorult a markánsabb, programalkotó és -hirdető személyiségek mögött. Az 1853-ban Kempen birtokába jutott levél rávilágít arra, hogy 1848-ban vallott álláspontja mindenképpen árnyaltabb értékelésre vár.

A levél szövegét a mai helyesírásnak megfelelő központozással és helyesírással közlöm.

²³ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 14., 26., 29–30.

²⁴ Kübeck javaslata szerint a két magyar tanácsos Zichy Ferenc gróf és Nádasdy Ferenc gróf lett volna. Vö.: Thomas Kletečka: Einleitung. In: Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung: Das Ministerium Schwarzenberg. Bd. 4. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kletečka, unter Mitarbeit von Anatol Schmied-Kowarzik. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 2011. XXXII.

²⁵ Idősb Szógyény-Marich László országbíró emlékiratai 2. köt. 31.